

Початок історії села Більська

(від часу заснування до 1648 року)

1. Історичні передумови появи села

Виникнення села Більськ на Полтавщині пов'язане з історичними процесами, які відбувалися у краї понад п'ять століть тому. З другої половини XIV ст. Середнє лісостепове Придніпров'я почали опановувати литовські феодалі, оскільки ці землі увійшли до складу Великого Литовського князівства. Литовці приступили до колонізації приєднаних територій засновуючи населені пункти по річках Сула, Псел, Ворскла та на їх притоках. Великий литовський князь Вітовт виношував плани розширити володіння своєї держави аж до степового Причорномор'я, яким тоді володіли орди монголів. Рано чи пізно повинно було відбутися воєнне зіткнення двох супротивних сторін. 12 серпня 1399 р. на березі в середній течії Ворскли відбувалася грандіозна битва між військами князя Вітовта, до якого входили українські полки, татарські орди хата Тохтамиша, загони європейських найманців і хрестоносців, та монголо-татарського хана Тимур-Кутлука в союзі з загонами кримського еміра Едигея. Військо литовського князя зазнало жорстокої поразки, а очільнику ледве вдалося врятуватися втечею. Серед багатьох загиблих литовського-українських князів був і Юрій Іванович Бельский. Окремі полтавські краєзнавці (Л.В.Падалка та В.Н.Жук) з іменем цього князя пов'язували появу села Більськ і величезного Більського городища із земляними валами, яке ніби-то спорудили для того, щоб сховати там війська князя Вітовта напередодні битви 1399 р. Наукові археологічні дослідження вже давно спростували цю хибну версію, яка не спирається на жодне історичне джерело.

Після перемоги на Ворсклі ординці Тимур-Кутлука з вогнем і мечем пройшли по території Лівобережного Придніпров'я і фактично винищили все тоді ще нечисленне населення краю. Литовському князю Вітовту довелося у першій третині XV ст. колонізувати Лівобережну Україну заново. Одним з

перших у середньому Поворсклі з'явилося городище Глинське (біля сучасного с. Глинськ Зіньківського району). Його засновником став один з представників роду князів Глинських. Цей рід походить від сина монголо-татарського хана Мамаю, який після поразки батька в Куликовській битві 1380 р. перейшов на службу до великого литовського князя і отримав від нього земельні володіння в урочищі Глина на Сулі (сучасне с. Глинськ Роменського району Сумської області). Звідси й пішло його прізвище.

У 1440-роках заселені людьми володіння князів Глинських у Поворсклі простягалися від Глинського городища до городища Олтава (сучасної Полтави). Як відбувалася у цей час освоєння ворсклянських берегів, то про це історичних джерел майже не збереглося. Про наявність життя у цих краях у районі сучасного Більська побічно свідчить знахідка в урочищі Скоробір монети кримського хана Менглі-Гірея 1470-х років.

2. Виникнення села

У другій половині XV ст. Литовська держава була пов'язана з Польщею персональною унією (спільним королем). Цей статус проіснував до 1569 р., коли відбулося об'єднання Великого князівств Литовського і Польського королівства в одну державу Річ Посполиту. Між феодалами нового державного об'єднання йшла запекла внутрішньополітична боротьба за українські землі, які раніше входили до Київського князівства Литовської держави. У межах Київського князівства перебувала більша частина території сучасної Полтавщини. Врешті у 1471 р. великий князь литовський і король польський Казимир ліквідував Київське князівство і це відкрило широкий шлях для литовської експансії на українські землі Дніпровського Лівобережжя. Процес колонізації краю значно прискорився, почали з'являтися так звані “уходи” – маленькі населені пункти промисловиків лісових та водних угідь. Уходники не були постійним населенням краю, але згодом частина з них стала осідати на Лівобережжі назавсім. Тоді стали виникати численні населені пункти в кілька дворів, мешканці яких займалися в основному різними лісовими промислами та

риболовлею, а землеробство тут лише розпочиналося. У літню пору основним заняттям було бортництво, а восени – полювання і лови диких звірів, чим дозволялося займатися лише через три дні після першої пороші і до 26 жовтня, тобто Дмитрова дня. Добрий прибуток давало і полювання на бобрів. З володарем землі уходники розплачувалися продуктами своєї діяльності. Оскільки існувала постійна загроза нападу степових ординців, то частина “уходів” укріплювалася кільцевим ровом та дерев'яним частоколом.

Поселення Більськ з'явилося саме завдяки процесу масової появи уходів у залісненій частині Полтавщини, зокрема, в Середньому Поворсклі. Виникнення і назва села пов'язані з іменем українсько-литовського князя Федора Івановича Бельського (близько 1450 – близько 1506). Він був онуком кийвського князя Володимира Ольгердовича (Олельковича), син Бельського (від міста Бельск на території сучасної Польщі) князя Івана Володимировича. У 1480 чи 1481 р. Федір Іванович одружився на дочці одного з знатних литовських феодалів. За службу великому литовському князю або, можливо, як посаг нареченої, отримав у володіння землі над Ворсклою вище по течії від володінь князів Глинських. За тодішнім звичаєм, щоб надійно закріпити за собою земельні володіння, треба їх була заселити людьми. Це могли бути слуги володаря, або вільні уходники – майбутні козаки. Князь Федір Іванович Бельський на території стародавнього городища вирішив заснувати своє поселення і назвав його своїм іменем – “Бельського” або “Більське”. Ця назва навіки закріпилася за новим поселенням, згодом трансформувались у скорочене – Більськ.

3.Первісне місце розташування і час виникнення села

Первісне місце для поселення майбутнього Більська було вибрано на невеликій рівнині між південним берегом водойми Озеро та Західним Більським городищем. Це урочище сховане для стороннього ока: на півдні та на заході його прикривають високі вали Більського городища, на півночі – великий Чорний ліс та озеро з притокою Тарапунькою, на сході знаходився невеликий

степовий простір, а за ним – лісовий масив аж до берегів Ворскли. Тут було зручно проживати, криючись від татарських набігів, займатися господарством і промислами. Про те місце, де первісно знаходилося село, у 1780-х роках пам'ятали більські восьмидесятилітні старожили, які чули цей давній переказ від своїх батьків, а ті від своїх дідів. Тоді на тому ще видно було деякі будівельні рештки і ями [1.]. На жаль, сьогодні у вказаному урочищі вже ніщо не свідчить про існування колись тут Більського першопоселення, особливо багато руйнувань місцевість зазнала у 1960-1970-х роках, коли тут діяла газова свердловина. Правда, недавно полтавським археологам вдалося виявити на території урочища фрагменти кераміки XVII ст. [2.].

Очевидно, Більське першопоселення нагадувало невеликий хутір з десятком дворощ. Можливо, довкола було обгороджене дерев'яним частоколом та неглибоким ровом. На вершині стародавніх валів сторожа чатувала наближення ворога – підступних і безжальних татар. Саме татарські набіги, на думку більщан XVIII ст., змусили перенести село далі на північний схід у гущавину великого лісу. Це припущення має цілком реальні докази – в “Історії Русів” наводиться факт спустошливого набігу татар у 1482 р., коли поблизу Опішного і Котельви було взято у полон кілька сотень людей, а ці містечка спалено.

Але не довго володів землями над Ворсклою Ф.І.Бельський. У 1481 р. він разом з своїми родичами взяв участь у змові проти короля польського і великого князя литовського Казимира IV, щоб відновити Київське князівство під своєю владою. Главу держави планувалося вбити прямо на весіллі Ф.І.Бельського, за іншою версією – під час полювання на князівських мисливських “ловах”. Але замах на Казимира IV не вдався, організаторів змови схопили і стратили. Ф.І.Бельському все ж вдалося втекти до Москви, залишивши у Литві молоду дружину. Він “передався” на службу до московського князя Івані III Васильовича, якому вірно служив понад два десятки років. У 1495 р. московський князь вимагав від наступника Казимира IV великого литовського князя Олександра Казимировича повернути князю Бельському його дружину.

Але той дружини не відпустив, відповівши, що вона сама не хоче їхати в Московщину до свого чоловіка. Брат Федора Івановича – князь Семен Іванович Бельський у 1498 р. разом з своїми містами Черніговом, Стародубом, Гомелем і Любечем також перейшов під владу московського князя. Рід Бельських згас десь на початку XVII ст., коли його останній представник по чоловічій лінії у 1612 р. був убитий поляками у Вологді.

Після втечі до Москви Ф.І.Бельський, звичайно, втратив свої земельні володіння в Середньому Поворсклі. За тодішньою традицією вони відійшли у державні володіння і ними міг розпоряджатися великий литовський князь. У 1498 р. литовський князь Григорій Федорович Глинський отримав від великого князя литовського Олександра Казимировича великі земельні наділи – так звані “пустоші” вздовж Ворскли і по річці Мерло від її верхів'я до гирла [3.]. До складу поворсклянської Глинщини відійшли і колишні землі Ф.І.Бельського. У 1498 р. Глинськ і Більськ вже належали до володінь Глинських [4.]. Під тим же роком Більськ згадується серед прикордонних литовських фортець у документах Московського князівства [5.].

Отже, час появи першого Більського поселення припадає на останню чверть XV ст. Поки що встановити конкретний рік його виникнення не дозволяє брак історичних джерел. Сьогодні за початок відліку історії села можна взяти **1481** р., коли Ф.І.Бельський отримав землю і заснував у Середньому Поворсклі один з “уходів”. Також можна починати історію Більська від року першої його згадки у писемних джерелах – з **1498**-го.

4.Перші мешканці села

У першій половині XVI ст. Полтавський край переживав скрутні часи. Недалеке сусідство з приазовськими степами і Кримом було джерелом постійної небезпеки. Землі Лівобережжя зазнавали частих набігів охочих до наживи кримських татар на чолі з ханом Менглі-Гіреєм. Литовська держава була не в змозі захищати свої володіння, бо погрязла у безкінечних воєнно-політичних чварах урядовців і великих землевласників. У 1503 р. у битві з

кримськими татарами на території Чернігівщини загинув овруцький староста князь Григорій Федорович Глинський, якому належала Полтава і угіддя Середнього Поворскля. З того часу по 1508 р. в писемних джерелах ці землі згадуються як володіння Михайла Львовича Глинського, якого сучасні історики вважають найбільш яскравим представником роду Глинських. Але внаслідок повстання проти литовської верховної влади він втратив всі свої володіння і разом з своїми найближчими соратниками змушений податися до Москви, де був радо прийнятий князем Василем Івановичем. Володіння М.Л.Глинського на Лівобережній Україні були конфісковані верховною литовською владою, а згодом частина з них розподілена між нащадками бунтівного князя. Зокрема Полтава і землі в Поворслі близько 1537 р. були передані Огрофені Василівні Глинській, яка одружилася з Михайлом Івановичем Грибуновичем-Байбузою. Так територія Середнього Порскля закріпилася за новими володарями – Байбузами.

Спустошений постійними набігами кримських татар Полтавський край у ті часи видавався пустелею. Людей проживало тут мало, укріплених населених пунктів були одиниці, які б могли захистити місцевих мешканців та прибулих уходників. Основними вогнищами життя залишалися “уходи”, сховані від очей пожадливих очей ординців у глухих лісових закутках Лівобережжя. Вони нагадували маленькі хутірці, де мешкали вільні мисливці, рибалки та лісові промисловики, за користування угіддями з власниками землі вони розраховувалися грішми або здобиччю. Це були мужні люди, повсякчас готові до зіткнення з ворогом, дати йому відсіч або сховатися. Багатий на звірів, різноманітну дичину, рибу, мед дикий бджіл край приваблював все більше охочих покращити своє життя. Це було вигідно верховній владі і феодалам, які були зацікавлені у залюдненні своїх володінь, тому всіляко заохочували прихід сюди нових уходників. Поступово простори Придніпровського Лівобережжя почали оживати за рахунок притоку людей з Правобережжя та Верхнього Подніпров'я. Черкаський староста, у віданні якого були землі округу по течії Ворскли, Орлі та Самари радо віддавали “уходи” в оренду промисловиками-

уходникам, які постійно прибували з Києва, Канева, Черкас, Чорнобиля, Мозиря, Бихова, Могилева, Петрикова та інших українських міст і місцевостей. Частина уходників ставали власниками хуторів-пасік з ділянками орної землі, садами, городами, мисливськими угіддями. Вони оселялися тут назавжди і сприяли освоєнню краю. Місцевість по річці Ворсклі від Полтави до Глинська, яким володів Михайло-Грибович-Байбуза у писемних джерелах згадується під назвою “Сівера” – від “севрюки-сіверяни”, людей, що здавна населяли ці краї і промишляли у “пущах” або “диковизнах”.

Поселення Більське, як один з “уходів”, очевидно, поповнювалося новими мешканцями. Воно мало вигляд хутора, де нараховувалося кілька десятків садиб. Сховане за стародавніми валами та лісовими масивами, воно перебувало у відносній безпеці, а його мешканці мали можливість більш-менш спокійно займатися господарством і промислами. Довкола у глушинах були розташовані подібні “уходи”. Влада і феодалні утиски сюди практично не досягали, тому його населення почувало себе вільним, залежність від господаря землі або державної влади тут була мінімальна. Сюди постійно прибували втікачі з Дніпровського Правобережжя, де населення потерпало від постійних набігів кримчаків та зрослих феодалних утисків. Згодом уходники Лівобережжя стали однією з частин майбутнього козацького стану.

5. Село у початковий період польського панування

Нові часі для населення Полтавщини настали після укладання в 1569 р. союзу між Литвою і Польщею – Люблінської унії, коли утворилася нова держава Річ Посполита. Землі Київського воєводства були вилучені у Литви і віддані під протекцію польської корони. На Лівобережжя почалося активне просування експансії польських феодалів, які отримали тут необмежені можливості для придбання у власність нових земель. Магнати і шляхта завзято випрошували у короля грамоти-дозволи на “вільні” угіддя, а той охоче роздавав їх своїм підданам, щоб вони вірно служили короні. У королівських грамотах не вказувалися точні межі отриманих володінь, а лише приблизно – орієнтирами

служували русла річок та назви урочищ. Це призводило до гострих суперечок за земельні володіння між старими і новими власниками “уходів” та “пустошей”. Зокрема, в історичних документах згадується суперечка в 1579 р. між Байбузами та Колбовським (польськими шляхтичами) за володіння Глинськом і Більськом [6.].

Роздача земель на Лівобережжі польським королем шляхті у 1590 р. була узаконена спеціальною постановою сейму. Це додало ще більше гостроти у суперечки за земельну власність. З історичних документів відомо, що у 1590 р. володарям Глинська і Більська Байбузам довелося поділитися частиною своїх володінь з шляхтичами Проскурами [7.]. У 1594 р. земельні володіння в Поворсклі вже належали князям Вишневецьким.

У другій половині XVI ст. колонізаційний рух на Лівобережжі активізувався завдяки свіжому притоку населення з Правобережжя, куди в свою чергу збігалися біженці з сусідніх регіонів України. Колонізаційний рух прискорювався як стараннями влади – старостинськими і магнатськими посадниками, так і дрібними землевласниками. Всі вони були дуже зацікавлені у заселенні своїх володінь, тому всіляко зваблювали людей “волею” і різними пільгами. Багато біженців з Правобережжя прибувало в Полтавський край з власної ініціативи, рятуючись від шляхетських утисків у пошуках кращого життя.

Хвиля колонізації другої половини XVI ст. не могла оминати і Більськ. Кількість його мешканців, очевидно, складала вже сотні, а садиби зайняли весь простір біля стародавніх валів і понад і Озером. З найбільш вразливої сторони – від сходу та північного сходу поселення, вірогідно, захищала дерев'яна фортечна стіна у вигляді частоколу.

6. Село у першій половині XVII століття

На початку XVII ст. землі історичної Полтавщини входили до складу Київського повіту Київського воєводства. Вони були поділені між Канівським, Черкаським і Переяславським староствами. Землі Поворскля (Східна Сіверська

земля) знаходилася на далекій окраїні Переяславського староства, кордони якої залишалися не чітко визначеними. Верхня течія Ворскли та землі по руслах їх приток Мерло і Коломак, разом з верхів'ями Сули і Псла вже відійшли до Московської держави. Територія по Середній Ворсклі з Кагамликом і нижнім Коломаком залишалася ще відносно мало освоєною. Історичні джерела фіксують тут лише невеликі поселення, “городища, могили та уходи” [8.].

Відомо, що у цей час колонізація території довкола Полтави суттєво зросла за рахунок тих же переселенців з Правобережжя і наближалася до свого апогею. Цьому сприяло кілька чинників. Один з них полягав у тому, що з послабленням Кримської орди на деякий час припинилися спустошливі татарські набіги на Лівобережжя. Другий чинник полягав у появі “слобід” - поселень, власники яких оголошували мешканців вільними від сплати податків на 20-30 років. Третій чинник був пов'язаний з великими вигодами, які давали заняття звіроловством, полюванням, бортництвом, рибальством. Тоді Польща стала активним постачальником продуктів і сировини до країн Західної Європи. Це суттєво підняло попит на продукцію, яку польська і литовська шляхта добувала в своїх “слободах” і “уходах”. Саме у цей період збіглися комерційні інтереси феодалів і виробників. Тому освоєння запустілих територій Полтавщини наростало з кожним роком.

Місцеве населення краю складалося переважно з козаків, поділених на “послушних” і “свавільних”. Перші були звільнені від будь-яких повинностей, за винятком військової служби, яку треба було виконувати з своїм конем і зброєю при старості або його наміснику. “Свавільні” козаки осідали на вільні землі і не підкорялися урядовій владі. Також ще була категорія пільговиків-”слобожан” та жителів, які відбували порівняно не важкі повинності на користь землевласника.

Новим явищем, яке значно вплинуло на розвиток Полтавського краю у першій половині XVII ст. було селітряне виробництво. Воно сприяло перетворенню колишніх “уходів” на важливі центри виробництва цінної сировини для виробництва пороху, а також якісних сортів кришталю, скла та

ліків. Вже в XVI ст. почали використовувати стародавні вали і кургани як родовища добування селітри. Полтавщина загалом, та Більськ з округою зокрема, виявилися дуже багатим краєм на поклади селітряної сировини. У Речі Посполитій, яка вела часті війни і розгортала своє виробництво, потреба в селітрі була особливо великою. Беручи до уваги стратегічне значення цього продукту, держава прагнула взяти під свій контроль його видобування. На території Лівобережжя у 1620-х роках була створена так звана “селітряна держава” – промисловий регіон, який управлявся спеціальними комісарами, що оберігали державну монополію на виробництво і торгівлю селітрою. Надаючи окремим власникам земельні наділи у межах “селітряної держави”, королівська влада спеціально обумовлювала добування там селітри. У 1621 р. королівський комісар шляхтич Бартоломій Обалковський одержав від короля Сігізмунда III дозвіл на добування селітри “по всій Київській землі і по всій Україні, диких полях Білгородських, Очаківських, Путивльських, коло Муравських татарських шляхів, і біля рік Псла, Ворскли та Орелі і по всіх пустошах, де б знаходились придатні для виробництва селітри городища, могили та інші місця” [9.]. На ласий шматок для поповнення прибутків позарились могутні князі Вишневецькі, один з представників яких Костянтин у 1622-1624 роках “гвалтом” захопив частину території “селітряної держави”, в тому числі на річках Груні-Ташані, Груні-Черкаській, Груні Сухій та біля Більського городища [10.].

В околицях сучасного Більська, як свідчать історичні джерела, зокрема, з курганів в урочищі Скоробір, почали добувати селітру ще з 1613 р. [11.]. Під датою 12 серпня 1613 р. у джерелах фігурує позов на “згвалтоване захоплення” М. і Ю. Вишневецькими земель Глинщини, якими володіли Ф. і Ю. Проскури. Там в урочищі Скоробір з великих курганів добували селітра [12.]. Про селітроварницький промисел у Скороборі історичні документи згадують у 1618 р., а також у 1622 р., коли ним займалася Галшка Вишневецька [13.]. Згодом Костянтин Вишневецький заволодів селітряними заводами по річках Груні-Черкаській (Груні-Шилівській) і Сухій Груні [14.]. Селітряне виробництво тепер

наблизилося безпосередньо до Більська, зокрема у Західну фортецю Більського городища. Документи 1622 р. свідчать, що на землях Глинщини, що формально ще належали Проскурам, переяславські “жиди на городищі Більсько” розкопували земляні вали [15.]. За іншими історичними даними євреї-промисловці нелегально (тобто без відома державної влади) добували селітру в Більському городищі і в 1623 р. [16.]. У квітні цього року тут було 15 селітроварних казанів (котлів), по три-чотири біля одного “майдану”, якими володіли євреї [17.]. Збереглися відомості 1624 р., що князь Михайло Вишневецький заселяв землі Глинщини у Поворсклі своїми підданими з Лубен і Пирятина.

Для успішного розвитку селітроварного виробництва потрібно було багато палива – деревини. На північ від Більська до верхів'їв Ворскли і Псла росли великі лісові хащі, за які сперечалися Річ Посполита і Московська держава. В історичних документах того часу збереглися такі відомості: “Від Ворскли литовським рубежем ліс великий верст з п'ять до дороги, що прийшла з литовських городів, з Куземина. Рубежем до річки Груні степи верст з десять. А від Груні до Бакаєвого шляху верст з п'ять, ширина того шляху десять сажень. Від того шляху до Псла верст сім. По Пслу ліси чорні великі” [18.].

Привілеєм Сигизмунда III від 6 (16) лютого 1632 р. Більськ і Глинськ на Ворсклі були віддані у володіння віддані у володіння скарбовому писарю Ф.П.Мировіцькому. У королівському указі говорилося: “Шляхетному Филону Петрові Мировіцькому, скарбовому писарю... і прямим нащадкам його вирішили віддати віддати два пустих городища, що звуться Глинськ і Більськ, вище Полтави, над рікою Ворсклою, за рікою Псьол, біля кургану, який називають Скоробір” [19.]. Ці землі власник мав право “очищати і заселяти як села, населяти підданими з усілякими прибутками, які можуть бути добуті його спритністю”. Глинськ і Більськ тоді вважалися одними з найбільш потужними центрами виробництва у “селітряній державі”, про них добре знали при королівському дворі у Варшаві, тому володіти таким важливим стратегічним об'єктом доручалося особливо довіреним особам. Вперше сліди селітряного

виробництва в Скороборі та в Західній фортеці Більського городища були зафіксовані на початку ХХ ст. археологами В.Г.Ляскоронським та В.О.Городцовим. До сьогодні в урочищі Скоробір збереглися розриті кургани, які археологи називають “майдани”, у центральній частині яких є глибока виїмка, з неї веде прохід з валкоподібними насипами по обидва боки (“вусами”). Археологи Українсько-німецької експедиції у 2005-2007 роках детально дослідили рештки трьох селітроварних печей початку ХVІІ ст. на території Західної фортеці Більського городища та табір селітроварників на лівому березі Озера, де працювало не менше 40 робітників [20.].

Наступний очільник Речі Посполитої Владислав ІV у 1636 р. видав привілей адміністрації “селітряної держави” заохочувати або примусово заселяти “урочища” в окрузі містечка Гадяча, а також і Зіньків, Більськ та Глинськ [21.]. З тих пір названі населені пункти стали активно поповнюватися новими мешканцями, а довкола виникали нові селітроварні заводи.

Відтоді в історії Більська наступив новий етап, який пов'язаний з перенесенням села на нове місце. Причиною до таких змін стали два основні чинники: 1) старе місце вже вичерпувало можливості для значного розширення території села; 2) умови прикордоння з Московщиною та близькість до Дикого поля і Муравського шляху за Мерлом, де часто здійснювали грабіжницькі рейди загони кримських татар. Важливе стратегічне значення селітряного виробництва, вимагали приділяти особливу увагу безпеці мешканцям Більського поселення.

Нове місце для свого поселення більщани вибрали у лісі на березі струмка, який згодом стали називати Більським. Про нього збереглися згадки в писемних джерелах ще ХVІІІ ст. [22.]. Більський струмок мав довжину десь 6-7 кілометрів. Його початок знаходився у дубовому гаї на місці кутка сучасного Більська під назвою Дубина. Від місця, де сьогодні стоїть споруда більського млина у центрі села, розпочинався довгий яр, по дну якого і прокладав собі русло Більський струмок. Збагатившись водами з кількох джерел у балках, струмок протікав між двома крутими пагорбами, які ніби лоби бичків близько

розташовані один навпроти одного (сучасні урочища Лікарня та Лобачівка). Далі русло струмка пролягало на північний захід Лобачівським ярмом і за урочищем Висока Левада вливалось лівою притокою у маленьку річку Тарапуньку, яку у XVIII ст. називали Тиха Грунька [23.]. Ця річка починалася на краю села Куземин, протікала Більським та Широком ярмом, мимо Горшкової та Лисої Гір, урочища Гатальщина та копанок в урочищі Катерушине і впадала в Більське Озеро. Зайва вода з Більського Озера через стародавній вал долиною мимо урочища Перещепина та колишнього села Холодівщина потрапляла до Сухої Груні.

Останній раз витoki Більського струмка на кутку Дубина проявилися десь 1980 р. Тоді в Більську і окрузі відбулося значне підвищення підґрунтових вод – більські колодязі і криниці стали переповненими. Ожила того року вже ніби назавжди пересохла річка Суха Грунь, течія якої шириною в кілька метрів і глибиною до одного метра широкою долиною пролягла від Лазьківських ставків до Саранчівки, а далі до Шилівки, де зливалася з Грунню-Шилівською. Заструменіла вода і по дну яру Круглик, що бере початок біля урочища Скоробір і впадає у долину Сухої Груні. У Більську на кутку Дубина Більський струмок з'явився прямо посеред сільської дороги і потік до копанок біля сучасного млина. Місцеві мешканці дуже дивувалися цьому явищу і одночасно висловлювали незадоволення, що серед спекотного літа дорога до двору першої колгоспної бригади була в багнюці. Але вже наступного року струмок на Дубині зник, а дорогу покрили асфальтом. Але Більський струмок досить активно проявляв себе до кінця минулого століття поблизу шкільного саду і майстерні, в окремі роки навіть добирався до ставка поблизу сільської лікарні. Але сьогодні про Більський струмок нагадують лише кілька замулених і занедбаних джерел.

Нове Більське поселення, найбільш ймовірно, з'явилося у кінці 1630-х років на виконання розпорядження уряду Речі Посполитої. Нова місцевість добре забезпечувала скритність поселення і була вигідна ще для заняття лісовими та річковими промислами. Розчищаючи ділянки від лісу, також було можна на займатися рільництвом, а в степу в урочищах Вигін (на схід від

Озера) та Царина (де нині знаходиться громадський сад) – тваринництвом. Але основним заняттям мешканців Більська було селітряне виробництво. Вже згадувані більські старожили останньої чверті XVIII ст. стверджували, що для заселення нового села за польської влади із Польщі були спеціально прислані люди [24.].

Більськ позначений на карті французького інженера-фортифікатора Боплана, який перебуваючи у 163-1647 роках на службі у польського короля, будував фортеці і склав кілька карт українських земель. На його так званій Спеціальній карті України по обох берегах Ворскли нанесено дев'ять населених пунктів: Кобеляки, Нові Санжари, Старі Санжари, Полтава, Голопіль, Глинськ, Більськ, Опішне і Охтирка. Поселення Більськ помічене на березі маленької річечки, що впадає у Ворсклу. Можливо, це і є Більський струмок (також може бути річка Суха Грунь), але француз помилково відніс їх до водозбору Ворскли, а не до Псла. На північ і на південь від Більська на карті Боплана позначено невеликі лісові масиви.

Для нового Більського поселення, було вибрано місцевість, де сьогодні стоїть сільська церква та сільські двори довкола неї. Місцеві старожили ще півстоліття тому згадували, що “тут завжди з покон віків стояла церква, а поруч мимо лавки (магазину) і базару текло джерело та впадало в струмок біля школи”. Сто років тому сільська крамниця та базарний майданчик знаходилися на північний схід на пагорбі неподалік церкви. Вірогідно, згадуване маленьке джерело текло на місці вулички, що нині від церкви веде на куток Семівка. Очевидно, церква з дворами поселян була обгороджена ровом та частоколом. З прибуттям нових поселенців, територія села розширювалася вздовж правого берега Більського струмка. На сільських городах поблизу церкви під час археологічних розвідок траплялися уламки кераміки XVII-XVIII ст. Кількість мешканців у Більську у ті часи зросла до кількох сотень. Очевидно, саме тоді на потреби будівництва знищено дубовий гай на місці нинішнього кутка Дубина, де бере свій початок Більський струмок. Неподалік, за межами фортеці, на місці сучасного млина, більщани зробили загату і збудували водяний млин. З тих пір

на цій місцині будували млини, замінюючи один іншим – аж до початку ХХ ст.

Більська та Глинська фортеці знаходилися на кордоні між Річчю Посполитою та Московською державою, між яким час від часу спалахували суперечки за прикордонні землі. Після тривалих міждержавних переговорів у 1638 р. було встановлено кордон, який, “перейшовши Псьол по притоці його Олешниці до річки Ворскли, далі по річці до Скельського городища, що відходило до Росії, біля Більського городища через річку Ворсклу, до річки Мерло” [25.]. Сучасне русло річки Ворскли поблизу Котельви старожили ще й досі називають “Рубіжне” – так ця подія збереглася у народній пам'яті.

Більськ і Глинськ у цей період розвивалися так стрімко, що привернули до себе увагу великих землевласників. У 1640 р. за володіння селами сперечалися між собою знатні шляхтичі Проскури Сущанські, князь Ярема Вишневецький, Анна Гербутова Жолкевська і Станіслав Конецпольський [26.]. Врешті верх взяв Ієремія Вишневецький – тоді практично неподільний володар майже всієї Полтавщини [27.].

У 1642 р. після нових переговорів між поляками і московитами міждержавний кордон проліг уже через Більське городище, поділивши його пополам [28.], але Більськ і Глинськ залишилися у складі Речі Посполитої.

У 1640-х роках на Лівобережжі способом розбійницьких нападів і захоплення, як тоді говорили “твалтом”, почав активно розширювати свої володіння енергійний і войовничий князь Ярема Вишневецький. Зокрема влітку та восени 1646 р. він з семитисячним військом захопив міста і містечка Гадяч, Полтаву, Кременчук, Краснопісль (нині с. Великі Сорочинці), Бірки, Опішню, Глинськ, Лютеньку, Зіньків, Охтирку та багато інших населених пунктів [29.]. Вірогідно, цієї участі не зміг уникнути і Більськ.

Історичними свідками життя в XVI – першій половині XVII століть на території та в окрузі Більська є знайдені при різних обставинах металеві монети. У Західній фортеці Більського городища знайдено срібну монету часів правління польського короля Сигизмунда III Вази (1587 – 1632), срібний ризький солід 1592 р. В урочищі Скоробір в 1906 р. знайдено також срібну

монету часів правління польського короля Сигизмунда III Вази, в урочищі Саранчове Поле – дві західноєвропейські монети XVI – XVII століть. Кілька срібних польських монет цього часу виявлено у центральній частині села Більська, які зберігаються у приватних колекціях.

Примітки

1. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено. - Киев, 1851. - С. 654.
2. Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О. Селітроварницький стан на Більському городищі. - Київ, 2010. - С. 95.
3. Яблоновский Ал. Левобережная Украина в XV – XVII ст. // Киевская старина. - Киев, 1896. - Том LIII. - Апрель. - С. 89-90.
4. Владимирский-Буданов М.Ф. Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.) // Архив Юго-Западной России. - Киев, 1890. - Часть VII. - Том II. Акты о заселении юго-западной России. - С. 133.
5. Дворцовые разряды, по Высочайшему повелению изданные II отделением собственной Его Императорского Величества канцелярии. - Санкт-Петербург, 1850. - Том I. - С. 900; Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини. - Київ: Видавництво АН УРСР, 1963. Назви річок Полтавщини. - Київ: Видавництво АН УРСР, 1963. - С. 73.
6. Яблоновский Ал. Левобережная Украина в XV – XVII ст. // Киевская старина. - Киев, 1896. - Том LIII. - Апрель. - С. 98.
7. Яблоновский Ал. Левобережная Украина в XV – XVII ст. // Киевская старина. - Киев, 1896. - Том LIII. - Апрель. - С. 98.
8. Яблоновский Ал. Левобережная Украина в XV – XVII ст. // Киевская старина. - Киев, 1896. - Том LIII. - Май. - С. 260.

9. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 томах, 12 книгах - Київ: Наукова думка, 1995. - Том 6. - С. 219.
10. Николайчик Ф. Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине // Чтения Исторического Общества Нестора Летописца. - Киев, 1900. - Книга 14.- Отд. II. - С. 139; Николайчик Ф.Д. Начало и рост полтавских владений князей Вишневецких по данным Литовской метрики // Труды XI Археологического съезда.- Москва, 1902. - Том II. - С. 101.
11. Федоровський О. Майдани Харківщини та майданові теорії // Записки Всеукраїнського Археологічного комітету. - Київ, 1930. - Том 1. - С. 79.
12. Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О. Селітроварницький стан на Більському городищі. - Київ, 2010. С. 59-60, 82.
13. Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О. Селітроварницький стан на Більському городищі. - Київ, 2010. С. 60, 83.
14. Падалка Л.В. Прошлое Полтавской губернии и ее заселение: Исследования и материалы с картами. - Полтава: Издательство Полтавской Ученой архивной комиссии, 1914. - С. 71.
15. Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О. Селітроварницький стан на Більському городищі. - Київ, 2010. С. 60.
16. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). - Київ: Темпора, 2006. - С. 311.
17. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). - Київ: Темпора, 2006. - С. 360; Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О. Селітроварницький стан на Більському городищі. - Київ, 2010. С. 60.
18. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). - Київ: Темпора, 2006. - С. 31.
19. Воссоединение Украины с Россией. Документы и метериалы в трех томах. - Москва: Издательство АН СССР, 1953. - Том I: 1620-1647 годы. - С. 122; Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для

- разбора древних актов, Высочайше учрежденного при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-губернаторе. - Киев, 1876. - Часть VI. - Том 1; - С. 486.
20. Каравайко Д.М., Скорый С.А., Приймак В.В. Селитроварение на Полтавщине (в свете новейших археологических раскопок на Бельском городище). - Полтава: Полтавський літератор, 2008. - С. 28-58.
21. Яблоновский Ал. Левобережная Украина в XV – XVII ст. // Киевская старина. - Киев, 1896. - Том LIII. - Май. - С. 265.
22. Описание рек Черниговского наместничества 1785 г. // Записки Черниговского статистического комитета. - Чернигов, 1868. - Книга II. - Выпуск 1-2. - С. 27.
23. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. - Київ: Наукова думка 1991. - С. 28.
24. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено. - Киев, 1851. - С. 654.
25. Багалея Д.И. К истории заселения степной окраины Московского государства // Журнал Министерства народного просвещения. - Санкт-Петербург, 1887. - Июль. - С. 251-252; Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. - Москва, 1886. - Книга вторая. - Апрель-Июль. - Отдел IV. - С. 243.
26. Яблоновский Ал. Левобережная Украина в XV – XVII ст. // Киевская старина. - Киев, 1896. - Том LIII. - Май. - С. 265.
27. Николайчик Ф.Д. Начало и рост полтавских владений князей Вишневецких по данным Литовской метрики // Труды XI Археологического съезда. - Москва, 1902. - Том II. - С. 101.
28. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание

Харьковской епархии. - Москва, 1857. - Отделение III. - С. 93-96; Россия.
Полное географическое описание нашего Отечества. - Том седьмой. -
Санкт-Петербург, 1903. - С. - 319.

29. Николайчик Ф. Материалы по истории землевладения князей
Вишневецких в Левобережной Украине // Чтения Исторического
Общества Нестора Летописца. - Киев, 1900. - Книга 14.- Отд. II. - С. 176-
185.